

ПОЛИТИЧЕСКАТА СИГУРНОСТ КАТО ИЗМЕРЕНИЕ НА СВОБОДАТА ОТ СТРАХ В КОНТЕКСТА НА ЧОВЕШКАТА СИГУРНОСТ¹

Дафинка Сидова

POLITICAL SECURITY AS A DIMENSION OF THE FREEDOM FROM FEAR IN THE CONTEXT OF HUMAN SECURITY

Dafinka Sidova

Резюме: Статията изследва същността на политическата сигурност като измерение на Концепцията за човешката сигурност, както и взаимовръзката ѝ със свободата от страх, която е един от трите компонента на Концепцията..

Ключови думи: политическа сигурност, свобода от страх, човешка сигурност, корелация

Abstract: This article analyses the essence of political security as a dimension of the Human Security Concept, as well as its interrelationship with freedom from fear, which is one of the three pillars of Human Security.

Keywords: political security, freedom from fear, human security, correlation.

“Чувството за несигурност зависи и от реалните заплахи, и от начина, по който системата ги усеща, оценява, асимилира. Страхуващият се едва ли ще спре да се страхува, ако му кажем само: „Няма нищо страшно!”
(Стойков, 2022, с. 64)

УВОД

Сложността на човешкото същество като съвкупност от биологичен индивид, имащ своите физиологични потребности, и личност, със специфични поведенчески нагласи, интелект, ценности, темперамент, морал, светоглед, е предпоставка понятието „човешка сигурност“ да не е възможно да бъде опростено и представено

¹ Статията е извадка от монографичен труд „Човешка сигурност чрез Европейско териториално сътрудничество (по примера на Република България)“ с автор Дафинка Сидова. Монографичният труд е на етап научна редакция и не е публикуван към м. септември 2023 г.

повърхностно и елементарно. Това е понятие, което е многопластово, многокомпонентно, многоизмерно, мултидисциплинарно, но в същото време поставя ясен и недвусмислен фокус върху един-единствен обект на изследване – човекът. Ако се приложи твърдението на Д. Йончев (2022), то човешката „...сигурност е състояние, което винаги зависи от множество фактори.“ (с. 13).

Затова предметът на изследване на Концепцията за човешката сигурност е доста по-обширен и се стреми да обхване цялата палитра от потребности и нужди на човека, от предизвикателства, рискове и заплахи за неговото съществуване и благоденствие, от възможности и перспективи за личностното му развитие.

В резултат, чуждоезиковата и българската научна литература не предоставят унифицирана дефиниция на понятието „човешка сигурност“ – то варира от тясното разбиране за превенция на насилието до едно по-широкообхватно тълкуване, в което свързващото звено между развитие, права на човека и традиционна сигурност са техните т.нар. „човешки компоненти“.

В екзистенциалния замисъл на Концепцията за човешката сигурност стои не държавата, както е при класическото разбиране на понятието „сигурност“, а човекът като биологично, социално, психологическо и духовно същество.

Безопасността на държавите от военни заплахи отстъпва място на безопасността на хората и общностите, които те съставляват, от конвенционални и неконвенционални заплахи. Както В. Иванов и Г. Кресналийска (2023) се аргументират: „добре подредената държава, произхождаща от автентичната национална енергия, може да устои на всички бури, защото участва в извайването на съдбата с таланта, знанието и волята на милионите си верни хора“ (с. 98).

С края на Студената война, Организацията на обединените нации (ООН) насочва фокуса на международните отношения и международната сигурност върху човешката сигурност. Първоначално, ООН акцентира върху два компонента (стълба) на човешката сигурност: „свобода от страх“ и „свобода от недостиг“, както и върху седем главни категории/измерения: икономическа сигурност, продоволствена сигурност, здравна сигурност, екологична сигурност, лична сигурност, общностна сигурност и политическа сигурност. Последващи дебати през 90-те години на миналия век добавят свободата за достоен живот.

Целта на настоящата статия е да изследва политическата сигурност като измерение на свободата от страх, която от своя страна е един от трите компонента на Концепцията за човешката сигурност.

1. ЧОВЕШКАТА СИГУРНОСТ

През 1982 г. в доклад на Независимата комисия по разоръжаване и сигурност на ООН, касаещ общата сигурност, за първи път се прокарва идеята за разширяване на фокуса от сигурността на държавата към сигурността на отделния човек. Заедно с това, в доклада се засягат и други важни въпроси, обвързани с човешката сигурност:

- отправя се аргументирана критика спрямо подхода към сигурността, имащ чисто военен характер;
- подчертава се важноста на правопрпорционалната връзка между сигурността и благосъстоянието на хората. (Gregoratti, 2018).

Първоначално се смята, че сигурността на човека и на нацията се основават на сигурността на държавния суверенитет (MacFarlane & Khong, 2006, p. 4). Но това разбиране ограничава човека само в ролята му на гражданин, чиято сигурност се гарантира, само ако се гарантира сигурността на неговата държава. Установява се, че традиционните схващания за национална сигурност не са достатъчни, за да задоволят представата за благосъстоянието на хората, особено за еманципацията на бедни, маргинализирани и в неравностойно положение групи.

След десетина години на латентност, с края на Студената война „възкръсват“ политическите и академични дебати за същността на Концепцията за човешката сигурност. Държавно-ориентираната парадигма на сигурността, кореняща се във възгледите на школата на реализма и защитаваща примата на териториалната цялост над тази на човека, изглежда все по-анахронична в свят, в който държавите вече не са изправени пред екзистенциалната заплаха от ядрена война. (Jolly & Deeraan, 2006, p. 3).

„Пиедесталът“, на който е издигнат суверенитетът, се разклаща, поради динамиката на сигурността в различни геополитически и геостратегически региони на света. Военните заплахи, от периода на разделения на два полюса свят, отстъпват място на редица неконвенционални заплахи: ескалиращи глобални социални, икономически, екологични и здравни проблеми, произтичащи от бързо глобализиращото се общество. Новите предизвикателства и заплахи за сигурността се появяват до голяма степен неочаквано и „заварват редица общества неподготвени“ (Коларов, 2016, с. 412).

Държавите се превръщат в носители на несигурност, като не само не изпълняват задълженията си към своите граждани, но дори застрашават тяхното съществуване, посредством „сложните, в повече случаи противоречиви и достигащи до кризи, съвременни междудържавни и вътрешнодържавни отношения“ (Димитров, 2022, с. 192).

На световната сцена се появяват нови участници: международни организации, частни инвестиционни компании, неправителствени

организации (НПО) и недържавни субекти, които трябва да играят активна роля в международните отношения.

За първи път терминът „човешка сигурност“² се дефинира официално през 1994 г. от пакистанския икономист Махбуб ул Хак, бивш министър на финансите, който през 1990 г. разработва Индекса на човешкото развитие на ООН³. В Доклада за човешкото развитие от 1994 г. се подчертава, че: „човешка сигурност е дете, което не е умряло, болест, която не се е разпространила, работа, която не е изгубена, етническо напрежение, което не е избухнало в насилие, дисидент, който не е бил заглушен. Човешката сигурност не е грижата за оръжията – тя е грижата за човешките живот и достойнство.“ (UNDP, 1994, p. 22).

В синхрон с научните разсъждения на Д. Йончев в книгата му „В търсене на сигурността: Сигурността в Концепцията на присъствието“ (Йончев, 2014) се констатира, че човешката сигурност е по-лесно да бъде обяснена, когато отсъства, отколкото чрез нейното присъствие и мястото на присъстващия в нея.

ООН промотира човешката сигурност като мощен подход с траен ефект спрямо най-сериозните дефицити на мира и развитието. „Двигателят“ на човешката сигурност се запалва от самите хора – от техните нужди, потребности, предизвикателства. Несигурностите, които ги заплашват, изискват обединени и всеобхватни действия за борбата с тях, както и сътрудничество, и партньорство на всички нива (във вертикално отношение) и между различни партньори и заинтересовани лица и групи (в хоризонтална мрежа).

За ООН човешката сигурност е интердисциплинарна концепция, която притежава следните характеристики (UNOCHA, 2009, pp 7-8):

- насоченост към хората – поставя човека в „центъра на анализа“;
- многосекторност – основава се на многосекторно разбиране за несигурността;
- всеобхватност – подчертава взаимосвързаността, както на заплахите, така и на реакциите спрямо тези несигурности. Заплахите за сигурността на хората взаимно се подсилват и са взаимосвързани;
- специфичност по отношение на контекста – признава се, че несигурностите варират значително в различните условия и като такива

² Виж повече за историческото развитие на Концепцията за човешката сигурност в: Сидова, Д. (2022). *Ключови етапи от развитието на Концепцията за човешката сигурност*. Tokarev, Al., et al. (Int. Ed. Board). X International Scientific Conference “Technics. Technologies. Education. Safety”, 6-9.06.2022, Year VI, Issue 2 (15), Vol.2 Security. Military Sciences. Publisher: Scientific Technical Union of Mechanical Engineering “Industry-4.0”, Sofia, Bulgaria, ISSN 2535-0315 (Print), ISSN 2535-0323 (Online), с. 162-165, <http://techtos.net/sbornik/2-2022.pdf>

³ Индексът за човешко развитие се прилага в докладите на Програмата за човешко развитие на ООН (UNDP) от 1993 г.

трябва да бъдат изпреварвани от решения, отговарящи на конкретните ситуации, на конкретния проблем;

- ориентираност към превенция – при справянето с рисковете и първопричините за несигурността човешката сигурност е с превантивна насоченост и се фокусира към защитата и овластяването.

В доклада „Човешката сигурност сега“ на Комисията по човешка сигурност на ООН от 2003 г., човешката сигурност⁴ е представена, като (Ogata & Sen, 2003, p. 4):

- защита на жизненоважното ядро на всички човешки животи по начини, които повишават човешките свободи и човешкото удовлетворение;

- защита на основните свободи, които са същността на живота;

- защита на хората от критични (тежки) и всепроникващи (широко разпространени) заплахи и ситуации;

- използване на процеси, които се основават на силните страни и стремежите на хората;

- създаване на политически, социални, екологични, икономически, военни и културни системи, които заедно предоставят на хората онези градивни елементи, нужни за оцеляването, препитанието и достойнството.

Основна теза на човешката сигурност като концепция е, че рисковете за сигурността трябва да се оценяват с оглед на хората и с презумпцията, че заплахите срещу човека са еквивалент на заплахи срещу международната сигурност (Burgess & Gråns, 2012, p. 101). Човешката сигурност оформя и укрепва моралните, етичните и идейните основи на политиката и, в крайна сметка, ускорява многостранните хуманитарни усилия на световната общност (Gazizullin, 2016).

Някои съвременни виждания за Концепцията за човешката сигурност касаят основната идея за „отстояване на правото на хората да живеят в свобода и достойнство, свободни от бедност и отчаяние“ (Gomez et al., 2013, p. 10). Човешката сигурност е налице, когато на всеки човек е гарантирано правото да бъде свободен от страх и от недоимък и му бъде предоставена възможност да се ползва от всичките си права, както и пълноценно да развива своя потенциал. Човешката сигурност се изследва от гледна точка на две перспективи:

- човешката сигурност като концепция – проучват се и се анализират обхвата и недостатъците ѝ;

⁴ Виж повече за същността и спецификите на Концепцията за човешката сигурност в: Сидова, Д. (2022). *Същност и основни характеристики на Концепцията за човешката сигурност*. В: Урумов, Н., и др. (ред. съвет). Сборник с доклади от Годишна университетска научна конференция [диск], 30 юни-1 юли 2022 г. Велико Търново: Издателски комплекс на НБУ „Васил Левски“, ISSN 2367-7481, 769-780

- човешката сигурност като парадигма – значението ѝ като светоглед, управление и политически дневен ред.

Съвременните анализи привнасят към Концепцията за човешката сигурност елемента „устойчивост“. Така се появява и понятието „устойчива човешка сигурност“. В същността му е насочеността към системен и междупоколенчески капацитет за защита и насърчаване на човешкото оцеляване (свобода от страх), човешкото развитие (свобода от недостиг), човешкото достойнство (свобода от срам) и човешката устойчивост (свобода от уязвимост). Устойчивата човешка сигурност цели да предложи адекватни решения чрез устойчиво изграждане на мира и устойчиво развитие, основано на правата на човека. (Tavanti, 2013).

2. СВОБОДА ОТ СТРАХ

Още Шарл дьо Монтескьо, в книгата си „За духа на законите“, говори за свободата от страх, като я обвързва с политическата свобода на субекта. В същността си политическата свобода е спокойствие на ума, произтичащо от мнението, което всеки човек има за своята безопасност. За да има тази свобода, управлението на държавата трябва да бъде конституирано така че един човек да не се страхува от друг. (Montesquieu, 1949, p. 185)

Свободата от страх е четвъртият вид свобода, изтъкнат от президента Рузвелт (Roosevelt, 1941). Смисълът, който Рузвелт влага, касае редуциране на въоръжаването, в световен мащаб, и изграждане на механизъм за колективна сигурност (в контекста на НАТО).

Редица учени и изследователи считат, че доктрината за свободата от страх притежава тесен фокус, насочен върху премахване на насилието от всякакъв вид. Традиционно, те я насочват към физическото и психическото насилие, към всички възможни заплахи срещу човешкия живот.⁵ По този начин биват застрашени личната и/или здравната сигурност. Като неразделна част от свободата от страх се посочват свободата от страх от репресии, подтисничество и агресия. Част от авторите определят като форма на насилие нарушаването на

⁵ Виж повече в: Roznai, Y. (2014). The Insecurity of Human Security. In: *Wisconsin International Law Journal*, Vol. 32, No. 1, 95-141. Available from: <https://ssrn.com/abstract=2520834>

Akuffo, E. A. (2016). *Canadian Foreign Policy in Africa: Regional Approaches to Peace, Security, and Development*. New York: Routledge, ISBN 1317169999. Available from: <https://books.google.bg/books?id=z4sGDAAAQBAJ&lpg=PA18&dq=Freedom%20from%20Fear%20Canada&hl=bg&pg=PR5#v=onepage&q=Freedom%20from%20Fear%20Canada&f=false>

Hunek, N. & D. Bosold (2009). A History and Genealogy of the Freedom-from-Fear Doctrine. In: *International Journal New Perspectives on Canadian Security Studies*, Vol. 64, No. 3, 735-750. Available from: <https://www.jstor.org/stable/40542199>

основните човешки права⁶, което от своя страна е причина да бъде застрашена политическата сигурност.

Още в началото на 90-те години на миналия век, доктрината за свободата от страх заляга дълбоко във външната политика и политиката за сигурност на две държави – Канада и Норвегия. Тогавашният канадски външен министър Лойд Аксуорти с голяма тревожност констатира, че след края на Студената война вътрешнодържавните конфликти (по примера на Косово) придобиват все по-големи мащаби и интензитет, вкл. и по брой жертви, ранени хора и нанесени щети, в сравнение с междудържавните конфликти. Като приоритетна цел на канадското правителство, прилагайки доктрината за свободата от страх, се явява защитата на хората, която взема превес пред защитата на суверенната държава.

Не става въпрос само за защита на правата на човека, но и на правата на гражданина.

Външната политика и политиката за сигурност на канадската държава, която изгражда стабилно партньорство с Норвегия и още дванадесет държави в областта на човешката сигурност, повлиява на международната общност и превръща доктрината за свободата от страх в дипломатически инструмент (Bosold & Werthes, 2005, p. 89), в политическа рамка за водене на преговори и за сключване на ключови международни договори в областта на човешката сигурност. Подобно международно споразумение е Конвенция за забрана на използването, складирането, производството и прехвърлянето на противопехотни мини и за тяхното унищожаване от 1997 г. (известен още като Договора от Отава). Създават се Международният наказателен съд и принципът на ООН „Отговорност за защита“ (R2P)⁷, които заедно с Договора от Отава представляват „триножник“, върху който се утвърждава доктрината за свободата от страха и по-конкретно, на хуманитарната интервенция, включваща защитата на хората от физическо насилие, чрез превенция на конфликтите и възстановяване след конфликт.

В специалния доклад за човешкото развитие на ООН от 2022 г. свободата от страх е дефинирана като създаване на „условия, които предоставят на отделния човек и на групите от хора защита от директни заплахи, насочени срещу тяхната безопасност и физически интегритет, вкл. разнообразни форми на пряко или косвено насилие, реализирано умишлено или не“ (UNDP, 2022, pp. 35-36).

⁶ Виж повече в: Walkate, J.A. (1998). Forging Freedom from Fear. In: *Prehospital and Disaster Medicine*, 13(1), Cambridge University Press, doi:10.1017/S1049023X00032969, 3-7. Available from: <https://www.cambridge.org/core/journals/prehospital-and-disaster-medicine/article/forging-freedom-from-fear/5159D74449B217D8385EDD7459FDB843>

⁷ Виж повече за R2P, въведен в отговор на геноцида в Руанда, в Akuffo, Canadian..., pp. 19-20.

Страхът може да бъде причинен от два големи групи фактори: насилствени конфликти (войни, граждански войни, терористични актове) и престъпност (конвенционална, организирана, престъпления срещу личността).

Няколко форми на заплахи срещу свободата от страх могат да бъдат обособени:

- заплахи, причинени от държавата – напр. физическо мъчение, предизвикано от органи на властта, произволно задържане и арести, геноцид, етническо прочистване и др.;
- заплахи от други държави – напр. войни, военни престъпления (в т.ч. геноцид), подкрепа на тоталитарни/недемократични режими, упражняващи насилствени методи и др.;
- заплахи, причинени от други групи хора – напр. междуетнически и междурелигиозни конфликти, престъпност, насилие, основаващо се на различни форми на дискриминация и др.;
- заплахи, насочени към уязвими групи на обществото (деца, възрастни, жени, бежанци и др.) – напр. домашно насилие, трафик на хора, отвлечения, изнасилвания и др.;
- заплахи за здравето на човека – напр. разпространение на силно заразни и/или смъртоносни болести, пандемии/епидемии, неефективност или ниска ефективност на системата за здравеопазване и др.;
- заплахи от екологичен характер – напр. природни бедствия и катаклизми, екстремно високи/ниски температурни стойности, замърсяване на въздуха и водата и др.

Заплахи от политически характер спрямо свободата от страх и човешката сигурност, като цяло, могат да бъдат политическите репресии и насилие; грубото нарушаване на основни човешки права и свободи; липсата на справедлив и безпристрастен съд; наказанията, несъответстващи на извършените престъпления; корупцията; слабото/нефункциониращо гражданско общество; политическата дискриминация въз основа на етнически, религиозен, езиков или друг признак; и др.

Човешката сигурност, в спецификата на нейния първи стълб „свобода от страх“, е възможно да бъде гарантирана по два начина:

- чрез подхода за правата на човека, тясно преплитащ се с върховенството на правото;
- посредством хуманитарна интервенция в синхрон с международното хуманитарно право. (Thomas, 2007)

3. ПОЛИТИЧЕСКА СИГУРНОСТ

Според канадският професор Джордж Неф (Nef, 1999, р. 25), политическата сигурност е свързана с правото на представяне, автономност (свобода), участие и несъгласие в комбинация с овластяването да се правят избори, водещи до разумна промяна. Включва се и правно-юридическата сигурност: индивидуален и колективен достъп до правосъдие и защита от насилие.

Всеки човек трябва да бъде свободен да преследва собственото си благополучие, без неоправдана намеса от собственото си правителство, както и без физическа или психологическа заплаха от обществото като цяло. Отделният човек и групите от хора трябва да могат да действат в техен най-добър интерес, без намеса от съпернически хора и групи от хора. Разбира се, тези свободи трябва да бъдат въведени в рамките на върховенството на правото и без да се компрометира достъпа на другите до същите тези свободи. (Winter, 2014, р. 43)

Политическата сигурност, като измерение на човешката сигурност, е защитата срещу всяка форма на политическо подтисничество. Тя се занимава с това дали хората живеят в общество, което зачита основните им човешки права. Наличието на добро ниво на политическа сигурност, по отношение на човешката сигурност, прави възможна защитата на хората срещу държави и техните органи, които продължават да упражняват политически репресии, системни изтезания, произволни задържания и арести, отвличания.

Борбата е насочена срещу диктаторски режими, срещу репресии, системно нарушаване на правата на човека, заплахи от милитаризация и употребата на военна сила срещу гражданите от страна на правителствените власти. Положителен пример е екстрадицията, която е международноправен институт и чиято роля подпомага обезпечаването на политическата сигурност, в условията на спазване на законоустановените процедури и основания за извършване/отказ.

През 1966 г. международната общност в лицето на ООН прави предложение да бъде приет Международен пакт за граждански и политически права. Десет години по-късно Пактът влиза в сила, в т.ч. същата година е ратифициран и от Република България. Към първата половина на 2023 г. 173 държави са страни по Пакта.⁸

По силата на чл. 2, всяка държава, страна по Пакта, има три ключови задължения:

- осигуряване за всяко лице, чиито права и свободи, признати в Пакта, са били нарушени, на ефикасни средства за възстановяването им, дори и нарушението да е извършено от официално лице;

⁸ Данните за държавите страни по приетите международни споразумения на ООН са взети от UN Human Rights, Office of The High Commissioner: Status of Ratification Interactive Dashboard [viewed 11 July 2023]. Available from: <https://indicators.ohchr.org/>

- осигуряване за всяко лице, претендиращо за такова възстановяване, правото това да бъде установено от компетентните съдебни, административни или законодателни власти, или от всяка друга компетентна власт, предвидена в правната система на държавата, и да развива възможностите за правна защита;

- осигуряване привеждането в изпълнение от компетентните власти на такова възстановяване, когато то е било признато за основателно.

В същата година, в която се предлага за приемане Международният пакт за граждански и политически права, е приет и първи Факултативен протокол към Пакта, по силата на който се създава Комитет за правата на човека.

Факултативният протокол е ратифициран от България през 1992 г., като още 116 държави са страни по документа.

От 1989 г. е в сила втори Факултативен протокол към Международният пакт за граждански и политически права, чиято цел е да премахне смъртното наказание. След десет години от приемането, вторият Факултативен протокол е ратифициран и от България. Общо 90 държави са страни по Протокола.

Гарантирането на политическа сигурност, която може да бъде изследвана като измерение на свободата от страх, в контекста на Концепцията за човешката сигурност, изисква наличието на капацитет, обединяващ:

- добро управление, основаващо се на демократичните принципи на правната държава;
- политическа и институционална стабилност;
- етични стандарти и тяхното ефективно прилагане;
- публични институции, които охраняват демократичните ценности и имат компетенции да разследват и наказват нарушаването на правата на човека;
- върховенство на правото и независима съдебна система;
- активен неправителствен сектор и активно гражданско общество;
- законоустановени механизми за контрол и отчетност.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Позовавайки се на разсъжденията на С. Стойков (2022, с. 79), човешката сигурност може да бъде възприета като състояние, което осигурява гарантирана защита, с различни способности и средства, на жизнено важните (коренните) интереси на личността, от всякакви (външни, вътрешни, екологични и др.) заплахи.

Проведеният анализ доказва корелация между свободата от страх, като компонент/стълб на Концепцията за човешката сигурност, и

политическата сигурност, която се възприема като измерение на Концепцията.

Може да се приеме твърдението, че задоволителното състояние на политическата сигурност е предпоставка за задоволително състояние на свободата от страх. Обратно, влошеното състояние на политическата сигурност неминуемо води до влошено състояние на свободата от страх, а оттам и на човешката сигурност като цяло.

ЛИТЕРАТУРА:

- Димитров, М. (2022). *Западните Балкани в битката за Римленда*. София: Научно-технически съюз по машиностроене „Индустрия-4.0“, ISBN 978-619-7383-24-9
- Иванов, В., & Кресналийска, Г. (Юни 2023). Нацията и държавата в епоха на динамични промени. *Сигурност и отбрана*, (1), 89-102. <https://institute.nvu.bg/sites/default/files/inline-files/2023-1-07-ivanov-kresnaliyska.pdf>
- Йончев, Д. (2014). *В търсене на сигурността: Сигурността в концепцията на присъствието*. София: Изток-Запад, ISBN 9786191523801
- Йончев, Д. (Ноември 2022). Сигурна ли е сигурността? *Сигурност и отбрана*, (1), 7-14. <https://institute.nvu.bg/sites/default/files/inline-files/2022-1-01-yonchev.pdf>
- Коларов, Т. (2016). Повишаване на националната сигурност чрез ограничаване на правата на човека. В: Коларов, Т. (Съст.) *Югоизточна Европа: Новите заплахи пред регионалната сигурност, Наука, образование, сигурност*. Том 3, Нов български университет, 412-417
- Стойков, С. (Декември 2022). Дилема на (не)сигурността и добавената стойност на образованието за сигурност. *Сигурност и отбрана*, (2), 58-81. <https://institute.nvu.bg/sites/default/files/inline-files/2022-2-04-stoykov.pdf>
- Bosold, D. & Werthes, S. (2005). *Human Security in Practice: Canadian and Japanese Experiences*. In: IPG I. Available from: https://www.researchgate.net/publication/237671115_Human_Security_in_Practice_Canadian_and_Japanese_Experiences
- Burgess, P. & Gräns, J. (2012). Human Security. In: Snyder, C. A. (ed.) *Contemporary security and strategy*. Third edition. Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Gazizullin, A. (2016). *The Significance of the 'Human Security' Paradigm in International Politics*. Available at: <https://www.e-ir.info/2016/02/29/the-significance-of-the-human-security-paradigm-in-international-politics/>

- Gomez, O. A., Gasper, D. & Mine, Y. (2013). *Good practices in addressing human security through Human Development Reports*. Report prepared for the Human Development Report Office, UNDP. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2552757
- Gregoratti, C. (2018). *Human Security*. Encyclopedia Britannica, [viewed 20 March 2022]. <https://www.britannica.com/topic/human-security>
- Jolly, R. & Deepayan, B. R. (2006). *National Human Development Reports and the Human Security Framework: A Review of Experiences and Current Debates*. Brighton: Institute of Development Studies, 3 [viewed 20 March 2022]. Available from: https://hdr.undp.org/sites/default/files/nhdr_human_security_gn.pdf
- MacFarlane, S. N. & Khong, Y. F. (2006). *Human Security and the UN: A Critical History*. Indiana University Press. Available at: <https://books.google.bg/books?id=-A9C-xaV678C&lpg=PR9&dq=human%20security%20history&lr&hl=bg&pg=PA4#v=onepage&q=human%20security%20history&f=false>
- Montesquieu (1949). *The Spirit of the Laws*. Translated by Th. Nugent; Introduction by Fr. Neumann. New York: Hafner Publishing Company. Available from: <https://www.bard.edu/library/arendt/pdfs/Montesquieu-Spirit.pdf>
- Nef, J. (1999). *Human Security and Mutual Vulnerability: The Global Political Economy of Development and Underdevelopment*. Canada: International Development Research Centre, ISBN 0889368791. Available from: <https://books.google.bg/books?id=nxi0h0qcS8sC&lpg=PR2&hl=bg&pg=PA25#v=onepage&q=human%20security&f=false>
- Ogata, S. & Sen, A. (2003). *Human Security Now*. Final Report New York: UN Commission on Human Security (UNCHS). Available at: <https://www.un.org/humansecurity/reports-resolutions/>
- Roosevelt, F. D. (1941, January 6). *The Four Freedoms*. Available from: <https://voicesofdemocracy.umd.edu/fdr-the-four-freedoms-speech-text/>
- Tavanti, M. (2013). Sustainable Human Security. *International Journal of Sustainable Human Security*, ISSN 2311-5920 (electronic version). Available at: <http://www.weinstitute.org/ijshs.html>
- Thomas, C. (2007). Globalisation and Human Security [online]. In: McGrew, A. G. & N. K. Poku (eds), *Globalization, Development and Human Security*. *Polity*, 110-131 [viewed 11 November 2022]. Available from: <https://books.google.bg/books?id=xrc-NJwssWMC&lpg=PA113&dq=Freedom%20from%20Fear%20Canada&hl=bg&pg=PA116#v=onepage&q=Freedom%20from%20Fear%20Canada&f=false>

- UN Development Programme (UNDP). (1994). *Human Development Report*. New York – Oxford: Oxford University Press. Available from: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-1994>
- UNDP. (2022). *New Threats to Human Security in the Anthropocene. Demanding Greater Solidarity*. Special Report, New York. Available from: <https://hdr.undp.org/system/files/documents//srhs2022pdf.pdf>
- UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (UNOCHA). (2009). *Human Security in Theory and Practice*. Application of the Human Security Concept and the United Nations Trust Fund for Human Security, United Nations. Available at: <https://www.unocha.org/sites/dms/HSU/Publications>
- Winter, J. (2014). Freedom from Fear: A New Paradigm for Human Security? In: *Undercurrent Academic Journal*, 10 (3). Available from: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=97002337&site=eds-live>